

Wczesna edukacja i opieka nad dziećmi w Europie – nowy raport Eurydice

Magdalena Górowska-Fells

Od kilkunastu lat wczesna edukacja i opieka nad najmłodszymi jest jednym z priorytetów Unii Europejskiej. Najnowszy raport Eurydice *Kluczowe dane dotyczące wczesnej edukacji i opieki w Europie 2014* prezentuje postępy poszczególnych krajów UE w osiąganiu wspólnych celów w tej dziedzinie oraz przedstawia szczegółowo warunki, organizację, proces dydaktyczny, a także sytuację kadry opiekuńczej i dydaktycznej w europejskich żłobkach i przedszkolach. Zanim otrzymamy planowaną na koniec roku 2014 polską wersję raportu, warto omówić najciekawsze wnioski z publikacji.

Jednym z najważniejszych celów europejskiej strategii „Europa 2020” jest zapewnienie wszystkim najmłodszym Europejczykom dobrego startu poprzez upowszechnienie wysokiej jakości wczesnej edukacji i opieki. – piszą we wstępie do najnowszego raportu sieci Eurydice Jan Trusczyński, były dyrektor generalny DG EAC, oraz Walter Radermacher, dyrektor generalny Eurostatu.

Jednak jeszcze przed sformułowaniem wyżej wymienionej strategii ogólnej, w roku 2009 na forum ministrów edukacji wyznaczono wspólne cele strategii *Edukacja i Szkolenia 2020* (ET 2020), a jednym z nich było założenie, że do 2020 r. 95 proc. dzieci w wieku od 4 lat do wieku rozpoczęcia obowiązkowej edukacji w szkole podstawowej ma być objętych edukacją przedszkolną (Górowska-Fells 2013:10-12). Wtedy to ukazał się poprzedni raport Eurydice poświęcony wczesnej edukacji i opiece nad dziećmi w wieku od narodzin do czasu podjęcia edukacji w pierwszej klasie szkoły podstawowej, obejmujący wyłącznie informacje dotyczące edukacji i opieki instytucjonalnej, czyli odpowiedników naszych żłobków

i przedszkoli. Najnowsze, prezentowane tutaj opracowanie, w porównaniu do wersji z roku 2009, uwzględnia również formy opieki domowej i zawiera informacje o wymiarze urlopu rodzicielskiego.

Czy wczesna edukacja i opieka są potrzebne?

W świetle priorytetów unijnych odpowiedź na powyższe pytanie wydaje się oczywista. Unia Europejska od lat promuje edukację małych dzieci w kontekście wyrównywania szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy. Obecnie kontekst ten ulega rozszerzeniu – nie mówimy już jedynie o zagwarantowaniu miejsc w żłobkach i przedszkolach dla wszystkich chętnych, lecz również o wysokiej jakości edukacji i opieki, prowadzącej do wszechstronnego rozwoju dzieci, a w dalszej kolejności – do ich sukcesów edukacyjnych i większych szans na rynku pracy (Górowska-Fells 2013:10-12). Raport cytuje wyniki badań międzynarodowych PISA i PIRLS, które wskazują, że uczęszczanie do przedszkola zapewnia dzieciom lepszy start w edukacji, a różnice w poziomie umiejętności 15-latków, którzy uczęszczali w dzieciństwie do przedszkola, i tych, którzy

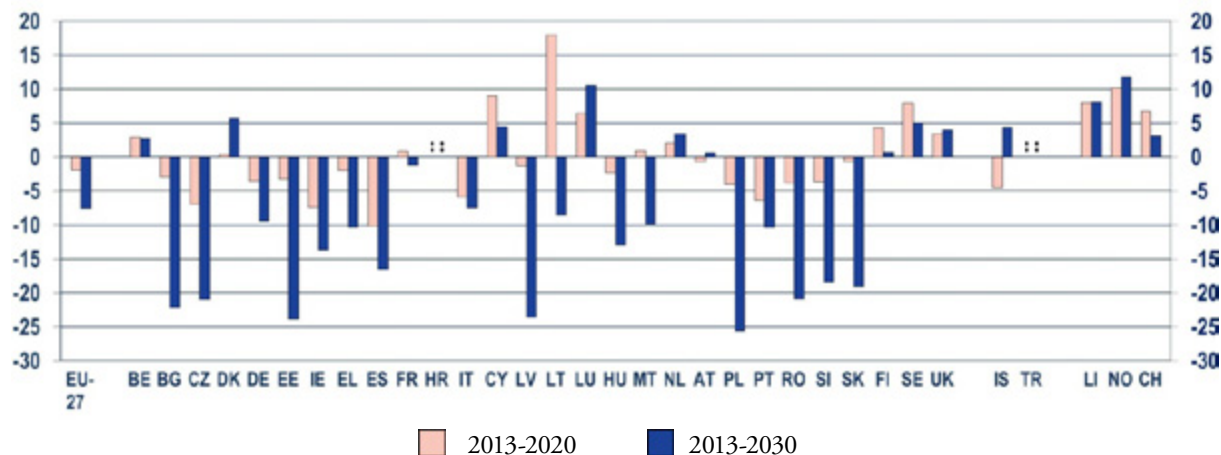
byli otoczeni wyłącznie opieką rodziny, sięgają jednego roku edukacji formalnej. Badania również wskazują, że dzieci objęte edukacją i opieką przedszkolną lepiej sobie radzą w szkole podstawowej. Dzieci, które chodziły do przedszkola, mają lepsze wyniki w czytaniu i interpretacji informacji niż ich rówieśnicy, którzy byli opieki i edukacji przedszkolnej pozbawieni. Z badań PIRLS 2011 wynika, że na uczestnictwie we wczesnej edukacji i opiece najbardziej korzystają dzieci z rodzin, w których oboje rodzice mają niski poziom wykształcenia.

Dostępność miejsc

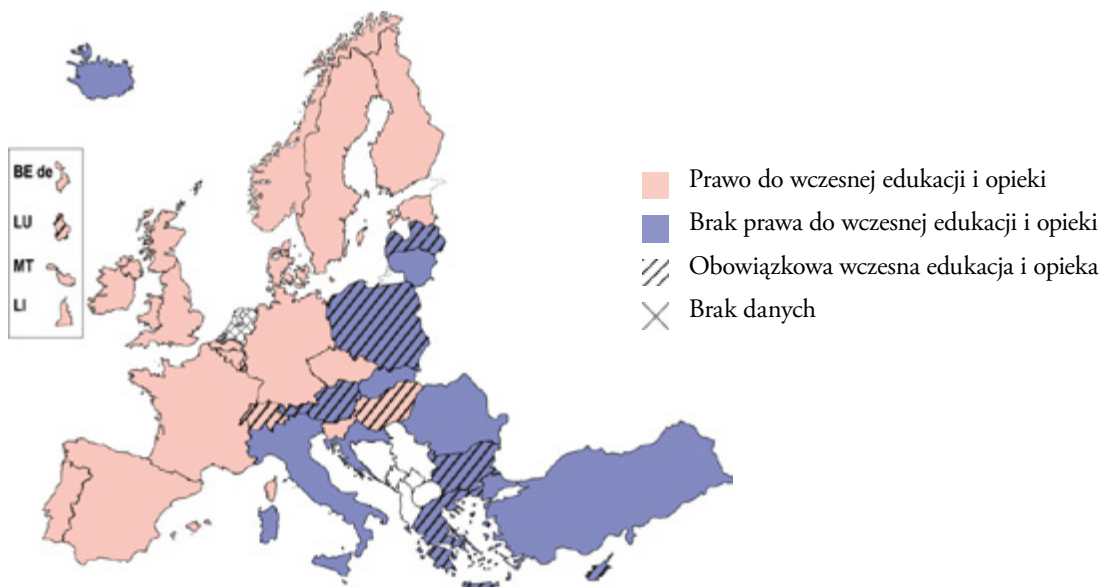
Niestety, jedynie 8 krajów europejskich gwarantuje każdemu dziecku miejsce w placówce opiekuńczej typu żłobek bezpośrednio po zakończeniu przez jego rodziców urlopu rodzicielskiego. Są to: Dania, Niemcy, Estonia, Malta (od kwietnia 2014 r.), Słowenia, Finlandia, Szwecja i Norwegia. Pozostałe kraje mają zbyt mało miejsc w instytucjach edukacyjno-opiekuńczych, szczególnie tych przeznaczonych dla najmłodszych dzieci. Warto zauważyć, że trendy demograficzne współgrają w tym względzie z systemami opieki, bowiem najmłodszych dzieci będzie w Europie coraz mniej. I tak, do roku 2030 dzieci w wieku poniżej 6 lat będzie o 2,5 miliona mniej niż obecnie (32 miliony). Najbardziej drastyczny spadek liczby dzieci jest spodziewany w krajach Europy Wschodniej i w Hiszpanii. W Polsce prognozuje się do roku 2030 25-procentowy spadek liczby dzieci w wieku poniżej 5 lat. Mimo to, owe trendy demograficzne nie równoważą poważnych braków w liczbie miejsc w instytucjach opiekuńczych przeznaczonych dla najmłodszych w krajach Europy Wschodniej, w tym w Polsce.

W wielu krajach od zakończenia urlopu rodzicielskiego przez rodzica do uzyskania prawa danego dziecka do miejsca w placówce edukacyjnej lub opiekuńczej upływają 2 lata lub więcej. W jednej trzeciej krajów prawo do opieki mają 3-latkowie (Belgia, Irlandia, Hiszpania, Francja, Luksemburg, Węgry, Portugalia oraz Wielka Brytania). W krajach tych edukacja i opieka, a przynajmniej jej część, jest bezpłatna, poza Irlandią i Wielką Brytanią, gdzie wymiar bezpłatnego czasu opieki to jedynie 10-15 godzin tygodniowo. Warto podkreślić, że Polska planuje wprowadzenie prawa do edukacji przedszkolnej dla 4-latków od roku 2015 i dla 3-latków od roku 2017. W 9 krajach ostatni rok lub 2 lata edukacji przedszkolnej są obowiązkowe (to także przypadek Polski). Czas ten jest poświęcony m.in. na dobre przygotowanie do edukacji w szkole podstawowej i obejmuje od 16 godzin obowiązkowej edukacji tygodniowo w Austrii do ponad 27 godzin tygodniowo na Cyprze (w Polsce wymiar ten to 25 godzin tygodniowo dla 5-latków i tych 6-latków, które nie uczęszczają do klasy pierwszej szkoły podstawowej).

W większości systemów edukacji popyt na miejsca w instytucjach typu żłobek i przedszkole jest większy niż ich podaż. Szczególnie dotkliwy jest brak miejsc dla najmłodszych dzieci, a w niewielu krajach liczba miejsc w tych placówkach jest monitorowana pod kątem potrzeb rodziców. Odsetek dzieci poniżej 3 lat objętych opieką jest bardzo niski. Kiedy w roku 2002 wyznaczono w Barcelonie cel polegający na tym, że do 2010 r. 33 proc. dzieci w wieku poniżej 3 lat ma mieć zapewnione miejsca w placówkach, chyba nie spodziewano się, że osiągnie go tylko 10 krajów UE. Wyjątkiem jest Dania, gdzie 74 proc. dzieci w tym

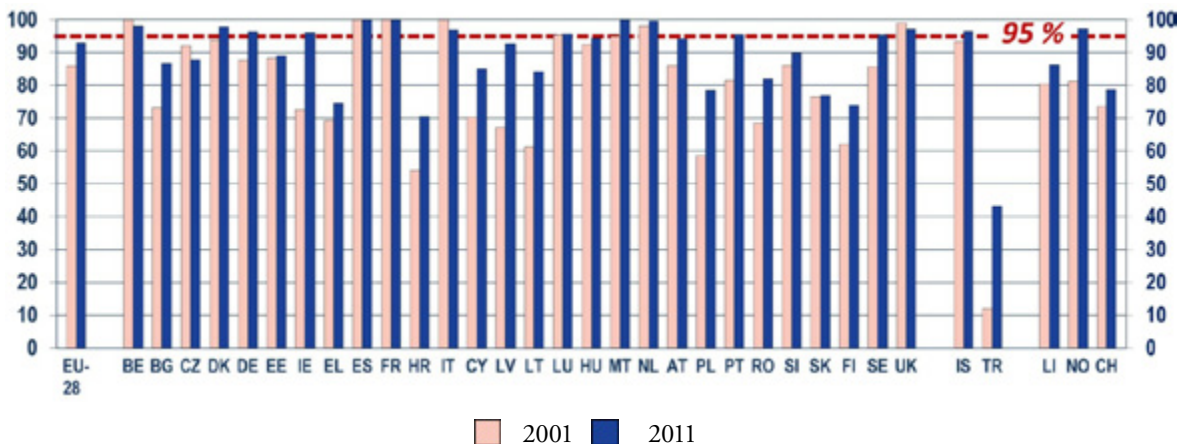
Rysunek 1. Przewidywane zmiany w liczebności populacji dzieci w wieku 0-5 lat, 2013-2020 i 2013-2030. Źródło: Eurostat, Europop 2010

Rysunek 2. Prawo do wczesnej edukacji i opieki lub obowiązkowa edukacja przedszkolna, wiek rozpoczęcia nauki oraz wymiar godzin tygodniowo, 2012/13. Źródło: Eurydice

wieku jest już objętych opieką. Natomiast zarówno Polska, jak i szereg innych krajów (Bułgaria, Czechy, Litwa, Węgry, Malta, Rumunia i Słowacja) zapewniły miejsca opieki mniej niż 10 proc. dzieci. Natomiast dzieci starsze, w szczególności te, które niedługo rozpoczną edukację w szkole podstawowej, mają już zapewnione miejsca w placówkach edukacyjnych (średnia UE to 93 proc.). Niewiele więc brakuje do osiągnięcia innego celu wyznaczonego do roku 2020 i polegającego na objęciu 95 proc. dzieci w wieku lat 4 i powyżej edukacją przedszkolną. Kilka

krajów ma jednak w tej dziedzinie wiele do zrobienia, dotyczy to także Polski, która, według danych Eurostatu, w roku 2011 zapewniła miejsca w przedszkolach 78,4 proc. dzieci w tym wieku. Warto natomiast podkreślić, że Polska odnotowała znaczny postęp w tej dziedzinie, gdyż ten sam wskaźnik w roku 2001 wynosił dla naszego kraju 58,5 proc. (por. Rysunek 3.). Podobny poziom tego wskaźnika zaobserwowano w Grecji, Chorwacji, Słowacji, Finlandii i Szwajcarii. Najniższy wskaźnik odnotowano w Turcji – 43 proc.

Rysunek 3. Uczestnictwo we wczesnej edukacji i opiece (dzieci w wieku od 4 lat do wieku rozpoczęcia edukacji obowiązkowej) jako odsetek populacji w danej grupie wiekowej, 2001, 2011. Źródło: Eurostat, UOE 2013

Organizacja wczesnej edukacji i opieki

Edukacja i opieka dla najmłodszych są zorganizowane w różnych krajach w różny sposób, ale najczęściej system ten jest podzielony na dwa etapy, w zależności od wieku dzieci. Odrębne instytucje zapewniają opiekę dla dzieci w wieku do mniej więcej 3 lat, a inne – edukację i opiekę dla dzieci w wieku powyżej 3 lat, aż do momentu rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej. Instytucje te nie tylko mają różne nazwy i odrębne zasady funkcjonowania, ale także są nadzorowane przez różne ministerstwa. Polska wpisuje się w ten schemat, gdyż żłobki i kluby dziecięce są u nas nadzorowane przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, a przedszkola (i pozostałe formy edukacji przedszkolnej) przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Także zalecenia programowe (w Polsce: podstawa programowa) są opracowywane przeważnie tylko dla starszych dzieci, a kwalifikacje opiekunów i nauczycieli zasadniczo się różnią. Również dostęp do obu typów instytucji opiera się na różnych zasadach: prawo do opieki mają głównie dzieci starsze, a młodsze są przyjmowane w miarę dostępności miejsc. Jedynie kilka krajów stosuje zalecenia dotyczące przejścia dziecka z instytucji typu żłobek do instytucji typu przedszkole. Mniej powszechny jest drugi schemat organizacyjny, który zawiera tylko jedną instytucję opiekuńczo-edukacyjną dla dzieci młodszych i starszych. Rozwiązanie to jest stosowane w krajach skandynawskich, bałtyckich oraz w Chorwacji i Słowenii. W instytucjach tego typu dzieci nie są poddawane konieczności zmiany miejsca opieki, gdy kończą 3 lata. Pracę instytucji reguluje jeden resort odpowiedzialny za zarządzanie edukacją i opieką dla najmłodszych oraz ich finansowanie. Instytucje te są uważane za część systemu wczesnej edukacji i zalecenia edukacyjne dotyczą wszystkich dzieci, także tych w wieku poniżej 3 lat. Również wymagania dotyczące kwalifikacji opiekunów i nauczycieli pozostają te same, niezależnie od wieku dzieci, z którymi oni pracują. W systemie tym opieka instytucjonalna czy też bezpłatne zajęcia są dostępne już dla najmłodszych dzieci.

Oplaty w placówkach wczesnej edukacji i opieki

Dostęp do placówek opiekuńczych i edukacyjnych jest w dużej mierze uzależniony także od pobieranych opłat. Rodzice młodszych dzieci płacą za opiekę w placówkach typu żłobek w większości krajów (z wyjątkiem Łotwy, Litwy i Rumunii). Najwyższe opłaty pobierane są w żłobkach w Irlandii,

Wyniki badań międzynarodowych PISA i PIRLS, wskazują, że uczęszczanie do przedszkola zapewnia dzieciom lepszy start w edukacji.

Luksemburgu, Wielkiej Brytanii i Szwajcarii. W wymienionych krajach żłobki to domena sektora prywatnego. Najniższe opłaty w placówkach dla młodszych dzieci odnotowano w krajach Europy Wschodniej i skandynawskich. Ponieważ w krajach Europy Wschodniej nie zapewnia się miejsc dla dzieci w określonych grupach wiekowych, popyt na miejsca w żłobkach przeważa nad popytem i rodzice mają niewielkie szanse na umieszczenie dziecka w takiej placówce.

W większości krajów rodzice nie płacą za pobyt dzieci w placówkach edukacyjnych w ostatnich dwóch latach przed rozpoczęciem edukacji w szkole podstawowej. Prawie połowa krajów zapewnia bezpłatną opiekę i edukację dla dzieci młodszych i starszych przez cały okres od czasu urodzenia do ukończenia edukacji przedszkolnej. W krajach, w których edukacja i opieka są bezpłatne i dzieci mają prawo do edukacji przedszkolnej, a nawet obowiązek uczęszczania do placówki, podmioty prowadzące placówki są zobowiązane zapewnić miejsca w dotowanych placówkach wszystkim dzieciom w danym obwodzie szkolnym (rejonie). Tam, gdzie nie ma obowiązkowej edukacji przedszkolnej lub prawa do miejsca w przedszkolu, często obserwuje się niedobór miejsc.

Według Eurostatu, ok. 14 proc. wydatków na edukację ponoszonych przez statystyczną europejską rodzinę jest przeznaczanych na edukację i opiekę nad najmłodszymi. Wydatki te obejmują opłaty za pobyt w placówce, posiłki, opiekę zdrowotną oraz transport do i ze szkoły. Dane te uwzględniają także uprawnienia do zniżek, odpisy podatkowe oraz pomoc rzeczową.

Dzieci ze środowisk defaworyzowanych

Dzieci ze środowisk defaworyzowanych (rodzin o niskich zarobkach, mające słabo wykształconych rodziców, pochodzące ze środowisk imigrantów) rzadziej uczestniczą w formach edukacji i opieki instytucjonalnej, mimo że wiele krajów oferuje rodzicom znaczącą pomoc materialną. 25 proc. dzieci poniżej 6. roku życia w Europie jest zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym i wymaga podjęcia specjalnych działań, tak aby ich potrzeby edukacyjne zostały w pełni zaspokojone. Najwyższy odsetek takich dzieci odnotowano w Bułgarii (51,4 proc.) oraz Rumunii (47,4 proc.). Inne kraje z odsetkiem przekraczającym wyraźnie średnią unijną, to Grecja, Chorwacja, Włochy, Łotwa, Węgry i Wielka Brytania (wszystkie wymienione kraje z odsetkiem ponad 30 proc.). Odsetek dzieci zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym w Polsce wynosi nieco ponad 25 proc. i odpowiada poziomowi średniej unijnej. Jak już wspomniano we wstępie, na uczestnictwie we wczesnej edukacji i opiece najbardziej korzystają dzieci z rodzin, w których oboje rodzice mają niski poziom wykształcenia. Niestety, wyniki badań PISA 2012 wskazują, że uczniowie ze środowisk defaworyzowanych mają dużo mniejsze możliwości korzystania z wczesnej edukacji i opieki i raczej nie uczęszczają do przedszkola dłużej niż przez rok.

Cele edukacyjne i programy nauczania

Wszystkie kraje wyznaczają cele edukacyjne związane z postępami i rozwojem indywidualnym dziecka. Cele te są określane w oficjalnych krajowych regulacjach, obowiązujących we wszystkich placówkach i mających na celu poprawę warunków edukacji i opieki. Cele owe najczęściej są formułowane dla placówek typu przedszkolnego, natomiast w żłobkach główny nacisk kładzie się na dobrą jakość opieki. Cele edukacyjne dotyczą we wszystkich krajach osobistego, emocjonalnego i społecznego rozwoju dziecka, a dla starszych dzieci – rozwoju ich umiejętności językowych i komunikacyjnych. Rozwój fizyczny i edukacja zdrowotna też są często uwzględniane dla obu grup wiekowych. Wiele krajów wskazuje także cele związane z rozwojem umiejętności artystycznych oraz wiedzy o świecie, zarówno dla najmłodszych, jak i nieco starszych dzieci. Cele związane z przygotowaniem do nauki czytania oraz umiejętnościami matematycznymi (w tym logicznego myślenia) oraz przystosowanie do funkcjonowania w warunkach szkolnych są najczęściej adresowane do starszych dzieci. Większość krajów formułuje także zalecenia dotyczące

Cele edukacyjne dotyczą we wszystkich krajach osobistego, emocjonalnego i społecznego rozwoju dziecka, a dla starszych dzieci – rozwoju ich umiejętności językowych i komunikacyjnych.

podejścia stosowanego w pracy z dziećmi. W przeważającej liczbie krajów zalecenia te dotyczą wypracowania pewnej równowagi między zajęciami prowadzonymi przez nauczyciela lub opiekuna i tymi, w których to dziecko przejmuje inicjatywę, a także między pracą indywidualną i pracą w grupie. W mniej więcej połowie krajów, w tym także w Polsce, podkreśla się znaczenie zwyczajnej zabawy. Wszystkie zalecenia mają raczej charakter ogólny, a placówki dysponują często swobodą w wypracowywaniu własnych programów edukacyjnych i w wyborze metod pracy z dziećmi.

Ocena postępów dzieci

W większości krajów ocenia się postępy dzieci i przywiązuje zasadnicze znaczenie do przejścia z edukacji przedszkolnej do szkoły podstawowej. Ocena postępów podopiecznych to zadanie kadry nauczycielskiej. Ocena ta ma na celu identyfikację potrzeb dzieci i ewentualnych problemów oraz docelowo ewaluację skuteczności procesu dydaktycznego i opiekuńczego. We wszystkich krajach postępy dzieci są regularnie obserwowane i oceniane. W przypadku dzieci starszych (powyżej 3. roku życia) obserwacje są często przedstawiane w formie pisemnego raportu. Kilka krajów wyznaczyło własne kryteria tak zwanej gotowości szkolnej. Dzieci, które nie spełniają tych kryteriów, nie są przyjmowane do szkoły podstawowej, nawet jeśli osiągnęły odpowiedni wiek. Przejście dziecka z edukacji przedszkolnej do szkoły podstawowej to ważny moment i prawie wszystkie kraje

opracowały centralne zalecenia lub wypracowały praktykę wspomagania dzieci i ich rodzin w procesie adaptacji w nowym środowisku szkolnym.

Współpraca z rodzicami

Regulacje krajowe bardzo często zalecają współpracę placówki wczesnej edukacji i opieki z rodzicami dziecka. Rodzice są angażowani w zarządzanie placówką (np. poprzez działalność rady rodziców), a także mogą korzystać z różnych form wsparcia oferowanych przez placówkę – są to najczęściej spotkania informacyjne, wsparcie w prowadzeniu nauki w domu oraz, nieco rzadziej, organizowanie programów rodzicielskich czy wizyt domowych. Te ostatnie rozwiązania są szczególnie korzystne dla rodzin ze środowisk defaworyzowanych, które wymagają wsparcia w realizacji swoich zadań rodzicielskich. Angażowanie rodziców w zarządzanie placówką jest bardziej powszechne w przypadku instytucji dla dzieci starszych (w wieku powyżej 3 lat). Rodziców najczęściej angażuje się w podejmowanie decyzji dotyczących codziennego funkcjonowania placówki, a w mniejszym stopniu w zagadnienia takie, jak treści programowe, metody nauczania czy wybór pomocy dydaktycznych.

Uregulowana prawnie opieka domowa

Uregulowana prawnie opieka domowa występuje w prawie wszystkich krajach Europy, natomiast nie zawsze jest powszechnie stosowana, np. w Polsce opiekunowie dzienni stanowią jeszcze dużą rzadkość (w roku 2012 zarejestrowano 30 opiekunów zajmujących się 79 dziećmi, dane: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej). Opieka domowa jest bardziej popularna w Belgii, Danii, Niemczech, Francji, Finlandii oraz w Wielkiej Brytanii i w Islandii i dotyczy przeważnie najmłodszych dzieci – poniżej 3. roku życia. Opieka domowa zwykle albo podlega ogólnym wytycznym programowym dla dzieci w danym wieku, albo jest regulowana tylko poprzez sformułowanie bardzo ogólnych celów (Belgia – Wspólnota Niemieckojęzyczna, Szwecja i Islandia). W Belgii – we Wspólnocie Flamandzkiej – i we Francji cele edukacyjne w ogóle nie zostały sformułowane. W ramach opieki domowej wychowawca zajmuje się maksymalnie 4-6 dzieci, tylko we Wspólnocie Flamandzkiej (Belgia) dopuszczalna liczba dzieci w grupie to 8. W zasadzie limity dotyczące liczebności grupy są zbliżone do tych stosowanych w placówkach dla dzieci w wieku do 3 lat, ale często są nieco niższe. Wymagane kwalifikacje

opiekunów to przeważnie ukończenie odpowiedniego, raczej krótkiego, kursu. Podobne wymagania są stosowane w Polsce. Jedyne 6 krajów wymaga od opiekunów pracujących w domu tych samych kwalifikacji co od opiekunów zatrudnionych w placówkach (Dania, Cypr, Luksemburg, Malta, Zjednoczone Królestwo (Szkocja) oraz Norwegia). W 4 systemach edukacji nie stawia się opiekunom domowym żadnych wymagań dotyczących kwalifikacji (Belgia – z wyjątkiem Wspólnoty Francuskiej, Irlandia, Słowacja oraz Lichtenstein).

Kwalifikacje kadry opiekuńczej i nauczycieli

Kadra nauczycielska pracująca z najmłodszymi dziećmi musi mieć przeważnie tytuł licencjata jako minimalne wymaganie do zatrudnienia w placówce. W większości krajów w placówkach zatrudnia się trzy rodzaje pracowników – nauczycieli (to właśnie ich dotyczy wymóg posiadania tytułu licencjata lub jego odpowiednika), kadre opiekuńczą (zazwyczaj z wykształceniem średnim lub policealnym) oraz kadre pomocniczą (asystenci), którzy zwykle nie mają kwalifikacji lub mają wykształcenie na poziomie szkoły średniej. Nauczyciele są zatrudniani we wszystkich typach placówek dla dzieci starszych oraz w dwóch trzecich placówek dla dzieci młodszych. We Francji, Włoszech, Portugalii i Islandii nauczyciele edukacji przedszkolnej są zobowiązani do posiadania tytułu magistra (lub jego odpowiednika). W kilku krajach (w tym w Polsce) pracownicy opiekujący się dziećmi w wieku poniżej 3 lat w placówkach nie muszą mieć wykształcenia powyżej poziomu szkoły średniej. Dwa kraje – Irlandia i Słowacja – nie wymagają żadnych kwalifikacji od pracowników tych placówek. Od pracowników żłobków nie wymaga się udziału w formach doskonalenia zawodowego – obowiązek taki sformułowano tylko w połowie krajów. W Danii, Irlandii, na Cyprze, w Szwecji i Norwegii udział w kursach doskonalenia zawodowego jest zalecany, ale nieobowiązkowy.

Pełna wersja opracowania, na razie w języku angielskim, dostępna jest na stronie [Polskiego Biura Eurydice](#), a pod koniec roku 2014 zapraszamy do lektury wersji polskiej.

Magdalena Górowska-Fells

Absolwentka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Od 2000 r. pracuje w Krajowym Biurze Eurydice w FRSE.